Daşoguz welaýat maliýe-ykdysady orta hünär okuw mekdebi
Türkmenistanyň ykdysadyýeti dersi
Ähli hünärleriň I ýyl talyplary üçin
Mugallym:- Rejepow Dädebaý

1-nji tema.Milli ykdysadyýet we onuň ösüşi. Ykdysadyýet dünýäsinde adamyň orny.

(2-sagatlyk)

Umumy okuwyň meýilnamasy:

1. Ykdysadyýet barada umumy düşünje.
2. Häzirki zaman ykdysadyýetinde adamyň orny.
3. Ykdysady adam barada düşünje.
4. Jemgyýetde adam ösüşiniň indeksiniň ähmiýeti.

1.Ykdysadyỳet barada düşünje.

Islendik döwletiň esasy aladalarynyň biri milli ykdysadyỳeti ösdürmek bilen baglanyşyklydyr. Ykdysadyỳetiň ösmegi ỳurduň içerki we daşarky meseleleriniň köpüsini üstünlikli çözmeklige mümkinçilik berỳär. Iň esasy hem halkyň sosial-medeni ỳagdaỳyny ösdürmeklige şert döredỳär. Döwletiň baş aladasy bolsa halkyň durmuşyny, hal-ỳagdaỳyny ỳokary götermek bolup durỳar. Adamzat dünỳä bir gezek inỳär. Adam özüne tebigy taỳdan berlen ömründe ejir çekip, kynçylykly ỳaşamak däl-de, arkaỳyn, bol-elin, eştretli durmuşda ỳaşamak isleỳär. Adamyň islegi çäksizdir. Adamzadyň çäksiz islegini kanagatlandyrmak ykdysadyỳetsiz mümkin däldir. Hut şu nukdaỳnazardan hem döwletiň ilkinji aladasy milli ykdysadyỳeti ösdürmek bolup durỳar.

Ykdysadyỳeti ösdürmegiň ilkinji ädimi, ykdysadyỳete, onuň kanunlaryna, ykdysady we önümçilik gatnaşyklara düşünmekden ybaratdyr. Ykdysadyỳet ỳa-da ykdysady ylmy dünỳäde ilkinji dörän gadymy ylymlaryň biridir. Ykdysadyỳet barada ilkinji pikir ỳöredip başlan gadymy grek akyldary Aristotel hasaplanỳar.(Adam Smit, Karl Marks, Maks Weber) Ykdysadyỳet “oikonomike” diỳen gadymy grek sözünden gelip çykỳar. Ol iki sözden “ oỳkos” öỳ, hojalyk, “nomos”-kanun, ỳagny, “hojalygy ỳöretmegiň kanuny” diỳen manyny berỳär. Häzirki wagtda hem dünỳäniň iri dillerinde ykdysadyỳet sözüniň aňladylyşy gözbaşyny şu sözden alyp gaỳdỳar. Mysal üçin, rusça экономика, iňlisçe ekonomi we ş.m.

Ykdysadyỳetiň emele gelip başlamagyna täsir edỳän ilkinji faktor ilkidurmuş jemgyỳetinde adamlaryň şahsy eỳeçilige bolan isleginiň artyp başlamagydyr. Bu meỳil soňlugy bilen ilkidurmuş jemgyỳetçilik gurluşynyň ỳykylmagyna we gadymy gul eỳeçilik döwletleriniň emele gelmegine getirỳär. Ykdysadyỳete taryhy göz bilen garanyňda ilkinji halkyỳetleriň, ilkinji döwletleriň, halklaryň, milli döwletleriň döremegi gös-göni ykdysady gatnaşyklaryň ösmegi bilen baglanyşyklydyr. Eỳsem, bu proses nähili bolup geçdi?

Taryhdan belli bolşy ỳaly ilkidurmuş adamlary özleriniň umumylyklary we aỳratynlyklary boỳunça bileleşip ỳaşapdyrlar. Şeỳle umumylygyň ilkinji formalary urug hem taỳpa adamlarynyň gandüşer garyndaşlygyndan emele gelipdir. Muny urug diỳen adalganyň özi hem subut edỳär. Ýagny, “urug” sözi “garyndaş” diỳen manyny aňladỳar. Bu bolsa urug agzalarynyň aňyrsynyň birligini görkezỳär. Adamzat taryhynyň irki stadiỳalarynda adamlar ganybir garyndaşlyk esasynda obşina bolup ỳaşapdyrlar. Munuň özi ykdysady zerurlyk bolupdyr. Soňlugy bilen obşinalaryň soỳuzy emele gelipdir. Bu soỳuz ykdysady we harby hajatlar üçin zerurlykdan gelip çykypdyr. Ýöne, bu soỳuzlary baglanyşdyrỳan esasy halka ozalkylary ỳaly ganybir garyndaşlyk bolupdyr. Alyş-çalşyň ỳüze çykmagy bilen bu gandüşer garyndaşlar halkyỳetleri emele getiripdir. Milli halklaryň, milli döwletleriň emele gelmegi ykdysady gatnaşyklaryň barha güỳçlenmegi bilen, has dogrusy, haryt-pul gatnaşyklaryna geçilip başlanmagy bilen baglanyşyklydyr. Halkyỳetlerden birnäçe halklar emele gelipdir, çünki halkyỳet milletiň durnuksyz formasy bolupdyr. Olaryň dil, din, medeniỳet barada umumylyklary hem bolsa, ykdysady gatnaşyklary, ykdysady bähbitleri gowşak bolupdyr. Şol sebäpli halkyỳetden birnäçe halklar bölünipdir. (Mysal üçin häzirki türki halklary özbaşyny gadymy türki kowumlardan alyp gaỳdỳar).

Milli döwletler ilkinji bolup Günbatar Ýewropa ỳurtlarynda ỳüze çykdy. Çünki haryt-pul gatnaşyklaryna ilkinji bolup geçilip başlanan ỳeri Günbatar Ýewropadyr. Umuman häzirki milli halklaryň, milli döwletleriň, milli hojalygyň, bütewi dünỳä hojalygynyň emele gelmegi gös-göni ykdysady gatnaşyklaryň ösmegi bilen aỳrylmaz baglanyşyklydyr.

Ykdysadyỳeti öwrenmeklik önümçilik gatnaşyklary bilen baglanyşyklydyr. **Önümçilik gatnaşyklary**-munuň özi adamlaryň arasyndaky önümçilik serişdelerine eỳelik etmek boỳunça emele gelỳän gatnaşyklary aňladỳar. Dürli ykdysady gurluşda önümçilik serişdelerine eỳelik etmek dürli formada bolup biler. Mysal üçin, sosialistik jemgyỳetde önümçilik serişdeleri tutuşlygyna döwletiň elinde bolsa, bazar ykdysadyỳeti şertlerinde ol hususy eỳeçilikde saklanỳar. Önümçilik serişdeleri şol bir wagtyň özünde döwlet we hususy eỳeçilikde hem bolup biler. Bu gatnaşyklar ỳörite hukuk we ykdysady kanunlar arkaly sazlanylỳar. Önümçilik gatnaşyklary we onuň netijelerini sazlaşdyrmak ykdysadyỳetiň esasy meseleleriniň biridir. Bu mesele gözbaşyny önümçilik serişdeleriniň netijesi bolan maddy gymmatlyklaryň paỳlanyşynda tapỳar. Mälim bolşy ýaly häzirki wagtda köp döwletlerde önümçilik serişdeleriniň eỳeleri bilen hakyna tutma işgärleriň arasyndaky tapawut barha ỳokarlanỳar.

Ykdysadyỳeti talabalaỳyk alyp barmak üçin ykdysady kanunlaryň pugta berjaỳ edilmegi zerurdyr. **Ykdysady kanunlar**-munuň özi önümçilik ykdysady gatnaşyklardaky umumylaşan, mydama gaỳtalanyp duran, has düỳpli, durnukly, içerki sebäp-netije bilen baglanyşykly kanunlardyr. Ykdysady kanunlar obỳektiw häsiỳetlidir. Olar adamyň erk-islegine bagly bolmazdan hereket edỳär. Ykdysady kanunlar ykdysady şertlere görä ỳüze çykỳar we üỳtgeỳär. Ykdysady kanunlary öwrenmek bilen adamlar bu kanunlary öz bähbitlerine gulluk etdirmelidir. Ýöne, adam bu kanunlary öz islegine görä döredip ỳa-da ony ỳatyryp bilmeỳär. Ykdysady kanunlar hem edil tebigy kanunlar ỳalydyr. Ol diňe öz kanunalaỳyklygy boỳunça hereket edỳär. Ýöne, ykdysady kanunlaryň tebigy kanunlardan tapawutly ỳerleri hem bar. Ykdysady kanunlaryň ỳüze çykmagy we hereket etmegi üçin

adamyň bolmagy zerurdyr. Has anygy ykdysady kanunlar adamyň ỳüze çykmagy bilen emele gelỳär. Emma, tebigy kanunlara adamyň bolmagy hökman däldir.

Ykdysady kanunlar köp dürlüdir, çünki, ykdysady hadysalaryň özi dürli-dürlüdir. Umuman ykdysady kanunlar maddy nygmatlary öndürmegi, paỳlamagy, alyş-çalyş we sarp etmegi dolandyrỳan kanunlardyr. Bu kanunlaryň äsgermezlik edilmegi, olaryň ỳoỳulmagy agyr ykdysady kynçylyklara getirỳär. Bu kynçylyklar önümçiligiň batmagy, hümmütsizlenme, işsizlik ỳaly görnüşlerde ỳüze çykỳar. Onuň netijesinde bolsa halkyň sosial-medeni ỳagdaỳy pese gaçỳar. Şonuň üçin her bir ỳurduň ykdysady ösüşi, ykdysadyỳetiniň ỳagdaỳy bu kanunlaryň tejribede peỳdalanylyşyna gös-göni baglydyr. Ykdysady kanunlaryň tejribede dogry peỳdalanylmagy ykdysady ösüşiň möhüm şertidir.

Makroykdysadyýet we Mikroykdysadyýet. Ykdysadyýet ylmynda öwrenilýän obýekitleri gurşap alşy, gerimi bilen tapawutlanýan ayry-aýry şahalar, bölekler, bölümler bölünip çykarylýar. Şoňa baglylykda hem seljeriş we beýan edişiň usullary we peýdalanylýan görkezijiler üýtgäp durýar. Degişlilikde, makroykdysadysadyýet we mikroykdysadyýet tapawutlandyrylýar.

Makroykdysadyýet ykdysadyýetiň milli toplumyny emele getirýän düzüm bölegi bolup, onda maddy we maddy däl önümçiligiň ähli pudaklary bir bitewi ulgama organiki halda birigýärler. Ol bitewi ulgam hökümindäki ähli milli hojalygy gurşap alýan ykdysady hadysalary öwrenýär.

Mikroykdysadyýet ykdysadyýet ylmynyň has aşak derejelerdäki ykdysady hadysalary, subýektleri, esasan hem, kärhanalary, firmalary, telekeçileri, olaryň hojalyk işini we olaryň aralaryndaky ykdysady gatnaşyklary öwrenmek bilen meşgullanýan bölegidir.

Ykdysadyỳeti öwrenmek şu günüň we gelejegiň örän möhüm meseleleriniň biridir. Çünki adamlaryň we döwletleriň arasyndaky ykdysady gatnaşyklar giňelỳär, çuňlaşỳar we barha çyrşyrymlaşỳar. Ykdysady hadysalaryň häli-şindi ỳüze çykyp durmagy bu ylmyň has giňişleỳin öwrenilmegini talap edỳär. Mysal üçin, dünỳä hojalygynda häli-şindi ykdysady-maliỳe çökgünlikleriň ỳüze çykmagy, dünỳä hojalygynyň barha globallaşmagy, milli ykdysadyỳetlerde dürli kynçylyklaryň ỳüze çykmagy, onuň sebäpleri, netijeleri, olary aradan aỳyrmak, şeỳle kynçylyklaryň sebäbi anyklamak we gaỳdyp döremezliginiň öňüni almak. Bu agzalyp geçilenleriň hemmesi ykdysady ylmyň mundan beỳläk hem öwrenilmegini we ösdürilmegini talap edỳär.

2. Häzirki zaman ykdysadyýetinde adamyň orny

Häzirki zaman ykdysadyýetinde adam köp dürli ykdyady wezipeleri ýerine ýetirýär. Adam öndüriji güýçleriň janly göterjisine mahsusu sypatlaryň ençemesine, köp dürli isleglere we ukyplara eýedir. Gatnaşyklaryň işjeň dörediji subýekti bolmak bilen, häzirki zaman ykdysadyýetinde adam köp wezipeleri ýerine ýetirýär.

Adamyň ödüriji güýçleriniň düzüminde 2 sany tarapy:

- Işçi güýjüni ya-da zähmet çekmek ukybyny
- Sarp edijilik güýjüni ya-da sarp etmäge ukybyny tapawutlandyrmak zerurudyr.

Zähmet işçi güýjüniň wezipesi, sarp ediş hem sarp edijilik güýjüniň wezipesi bolup durýar.

Häzirki zaman ykdysadyýetiniň ulgamynda adamyň ornuna häsiýetnama berlende düşünjeleriň birgideni ulanylýar: *ykdysady adam, işçi güýji, önümçiligiň adam faktory, zähmet resurslary, adam resurslary,ynsan maýasy, telekeçi.*

Ykdysady adam – bazar ykdysadyýetiniň erkin seçip almaga hem-de bar bolan ähli şertlerden, mümkinçiliklerden we maglumatlardan öz bähbitlerine we maksatlaryna laýyklykda ugur alyp netijeli çözgütleri kabul etmäge ukyply baş döredijilik subýektidir.

Işçi güýji – adamyň janly şahsyýeti bilen aýrylmaz baglanyşykly iňňänmöhüm sypatlandyryjy häsiýeti bolmak bilen, zähmet çekmäge bolan indiwidual ukybydyr. Zähmete bolan bu ukyp heniz herekete getirilmedik öndürijilik ukybydyr.ol anyk kärhanadaky peýdalanylýanişçi güýjüniň köplügine goşulyp, anyk önümçilik serişdeleri bilen birikdirilende, hakyky öndüriji güýje öwrülýär.

Önümçiligiň adam faktory – bilelikdäki zähmetiň öndüriji güýji, indiwidual, şahsy işçi güýçleriniň bileleşmesidir, ýagny belli bir jemgyýetçilik görnüşindäki utgaşdyrylan işçi güýjüniň jemidir. Adam faktorynyň düzümi önümçiligiň bir ýere jemlenmeginiň we ýöriteleşmesiniň, zähmet bölünişiginiň derejeleri bilen kesgitlenýär.

Zähmet resurslary – ýurtdaky ilatyň ykdysadyýetde işlemek çüin zerur bolan fiziki we akyl ukyplary, belli bir derejedäki bilimi we hünäri bar bolan zähmete ukyply ýaşdaky bölegidir. Zähmet resurslarynyň sany harytlary we hyzmatlary öndürmek üçin şol pursatda jemgyýetiň garamagynda bar bolan häzirki zähmetiň mümkinçilik möçberini häsiýetlendirýär.

Adam resurslary – bu bazar ykdysadyýetinde önümçiligiň iňňän möhüm şerti bolup durýan zähmet serişdeleridir. Bazarda adamlar tarapyndan hödürlenýän zähmet hyzmatlary resurslaryň beýleki görnüşleribilen bilelikde önümçilik faktorlarynyň bäsdeşikli bazarynda peýdalanylýar.

Adam kapitaly – maýa goýumlarynyň we adam tarapyndan toplanan hem-de jemgyýetçilik üznüksiz önümçiliginiň ol ýa-da başga bir ýaýrawynda maksada laýyk peýdalanylýan, zähmet öndürüjiliginiň we önümçiligiň netijeliginiň ýokarlanmagyna ýardam edýän, şonlukda hem adamyň gazanjynyň artmagyna getirýän saglygyň, bilimleriň, endikleriň, ukyplaryň, zähmete höwesi delillendiriş şertleriň netijesinde emele getirilen belli bir gorudyr.

Telekeçi – bazar ykdysadyýetiniň täze harytlary döretmek we peýda gazanmak maksady bilen serişdeleriň we önümçilik şertleriniň täze utgaşmalaryny amala aşyrmak üçin ähli zeruru sypatlara eýe bolan, töwekgelçilik şertlerinde işleýän hem-de özbaşdak çözgütleriň kabul edilmegine jogapkärçiligi boýnuna alan işjeň subýektidir.

3. Ykdysady adam barada düşünje.

Adam şahsyýetiniň köp dürlüligi, gaýtalanmaýan özboluşlylygy, onuň işiniň köpdürli delillendirmeleri ykdysady durmuş ylmy taýdan seljerilende, adam nusgasynyň, ýagny durmuş ykdysady gatnaşyklaryň ulgamynda hereket edýän adam baradaky umumylaşdyrylan düşünjäniň peýdalanylmagyny zerurlyga öwürýär.

Adamyň nusgasy, islendik başga bir nusganyň bolşy ýaly, adamy, ozaly bilen hem onuň ykdysady işjeňligini, maksatlaryny, şonuň yaly-da, goýan maksatlaryna ýetmek üçin peýdalanýan akyl ýetiriş mümkinçiliklerini häsiýetlendirýän esasy ölçegleri öz içine alýar.

Ykdysady adamyň nusgasynyň döredilmegi adamlaryň ykdysadyýet babatynda özini alyp barşyny, ýagny dürli maddy we ruhy nygmatlaryny öndürmegiň, olaryň paýlanyşynyň we peýdalanylyşynyň barşynda ýekelikdäki we jemgyýetçilik hereketlerini düşündirmek wezipesine gabat gelýär.

Ykdysady adamyň nusgasy ýa-da **“homo economicus”** kesgitli birtaraplaýynlyk bilen tapawutlanýar, çünki ynsan diňe bir hojalyk durmuşynda özüni görkezýän

“ykdysady adam” däldir ýaşaýyş durmuşynyň ençeme başga ugurlary (syýasat, medeniýet, din, maşgala we beýleki şahsyýet ara gatnaşyklary we başgalar) hem bar bolup, adam olarda-da öz belli bir ornuny tutýar. Şonuň üçin ynsanyň logiki nusgasy adamlaryň ykdysady işini, ýagny şahsyýetiň öz ukyplaryny durmuşa geçirşiniň düýpli häsiýetnamasyny, aýratynlykdaky adamyň, hem tutuş jemgyýetiň hem ýaşaýyşyň ähli beýleki taraplarynyň şertlerini, esasyny we deslapky ýüze çykyş mümkinçiliklerini nazara almalydyr.

Adamy “nusgalaşdyrmagyň” köp sanly ugurarynyň arasynda, şertli ýagdaýda, 3 sany ugry tapawutlandyrmak mümkindir. Olaryň arasyndaky tapawutlar, birinjiden, adamyň şahsy häsiýetnamalarynyň köp dürlüliginden üzňeleşme derejesi bilen, ikinjiden, çygrynda adamlaryň işi alnyp barylýan ykdysady, syýasy we psihologik ýagdaýyň nazara alynmagy bilen kesgitlenilýär.

Biriniji ugra iňlis nusgawy mekdebi, maržinalizm we täze nusgawylyk mekdepleri wekilçilik edýär. Bu ugruň çäklerinde işlenip düzülen nusgalaryň özeninde “ykdysady adamyň” işiniň baş delili bolan pul gazanmak bähbidi goýulýar.

Seredilip geçilýän ugurlaryň has meşhury **“homo economicus”** nusgasydyr. Şol nazary nusga laýyklykda, aýratynlykdaky adam belli bir çäklendirmeleriň çäklerinde peýdalylygy (kanagatlanyşy, hal-ýagdaýy, bagtlylygy we ş.m.) aňrybaş artdyrmaga çalyşýar, onuň esasynda hem pul girdejisi goýulýar.

Baryp-ha XVIII asyrda işlenip düzülen **“homo economicus”** nusgasynyň konsepsiýasy biziň günlerimize çenli gelip ýetdi, oňa ykdysady nazaryýet boýunça islendk okuw kitabynda mynasyp orun berilýär.

“Homo economicus” nusgasy – bu rejeli işleýän adamdyr. Ol akyl-paýhasyň, habarlylygyň we işe beletligiň öz maksatlarynyň erkin, kämil bäsdeşlik mahalynda durmuşa geçirilmegini üpjün etmäge mümkinçilik berýän derejesine eýedir.

Şonuň yaly adamyň hereket edýän ykdysady ulgamy hojalyk subýektleriniň ýönekeý köplügi hökmünde çykyş edýär hem-de şonda hiç zat bilen ýoýulmadyk bazar düzümi, jemgyýetiň ähli agzlary üçin hereketleriň düzgüniniň berjaý edilmegini üpjün edýän talaplardan başga, hiç hili daşky täsire (mysal üçin, döwlet tarapyndan) sezewar bolmaýar. Bu düzüde döwlete raýatlaryň içerki we daşarky howupsuzlygyny üpjün etmek hem-de nygmatlaryň erkin alyş-çalyş edilmegi üçin hukuk şertlerini döretmek wezipesi degişli bolýar.

Şonlukda, **“ykdysady adam” nusgasy** özüniň nusgawy manysynda rejeli pikirlenýän, ýagny öz peýdasyna aňrybaş köpeltmäge, harajatlaryny azaltmaga çalyşýan, öňde goýlan maksatlary we olara ýetmegiň usullaryny seçip almakda erkin hem-de bu ugurda ähli maglumatlardan habarly adamy göz öňünde tutýar. **“Ykdysady adam”-** bu aňrybaş netijä ymtylýan adamdyr.

Ikinji ugur keýnsçilik mekdebine, institusionalizme, taryhy mekdebe mahsusdyr. Bu ugruň çäklerinde ilenip düzülen adam nusgalary has çylşyrymlydyr we çäkli rejelilik ýörelgesine esaslanandyr.

Adamyň höwesi diňe bir maddy nygmatlara, pula ymtylyşy däl, eýsem, däp-dessurlaryň berjaý edilmegi, endikler, abraý gazanmak, durmuşdan lezzet almak we beýleki psihologik häsiýetdäki käbir elementleri-de öz içine alýar.

Seredilýän bu nusgada öňde goýlan maksatlara ýetilişi baradaky mesele kynlaşýar. Bu ýerde esasy sebäplere hojalyk subýektleriniň habarlylygynyň kemter bolmagy, olaryň intellektiniň kämil bolmazlygy, özüni alyp baryşlarynyň endiklere, dini ygtykatlara baglylykda köneçil bolmgy we ş.m. degişlidir. Doly işlenip gutarylmadyk (kämil

bolmadyk) maglumatlar garaşmak, öňünden syzmak ýaly şertleriň ähmiýetiniň artmagyna getirýär.

Şu nusgalarda jemgyýet has çylşyrymly düzüme eýe bolýar, ony deňagramly ýagdaýda saklamak üçin döwletiň ykdsady gatnaşyklara gatyşmagy talap edilýär.

Üçünji ugur “ykdysady adamyň” häzirki zaman ýagdaýyny nazara alýan düýpgöter täze görnüşini beýan edýär. Oňa aňrybaş netijä ymtylýan adam bilen deňeşdirilende işe bolan delillendirişiň, häsiýetiniň üýtgemegi mahsusdyr, ýagny şahsyýetiň diňe bir maddy isleglериniň däl, eýsem ruhy isleglериniň hem (çekilýän zähmetden kanagatlanma almaklygyň, onuň durmuş ähmiýetliliginiň, çylşyrymlylygynyň we başg.) ähmiýeti artýar.

Täze nusgany islegleriň köp dürlüligi we hereketjeňligi tapwutlandyrýar, özüni görkezmek, başga adamlar bilen gatnaşyklary ýola goýmak islegi, ruhy taýdan öz ýagdaýyny kesgitlemek, medeniýet we jemgyýetçilik-syýasy garaýyşlar babatyndaky erkinlik olaryň esasylarydyr. Durmuş taýdan özbaşdak adamyň şeýle nusgasy ösen toparara aragatnaşyklary bar we durmuş gatlaklarynyň arasyndaky çäkler üzül-kesil tapawutlanmaýan, demokratik we köp dürlülik başlangyçlaryna esaslanýan jemgyýetiň bolmagyny göz öňünde tutýar.

Şeýlelikde, ykdysadyýet ylmy tarapyndan adamyň “nusgalaşdyrylmagynyň” üç sany ugruny bölüp çykarmak mümkin. Olara “homo economicus”nusgasy, keýnsçilik nusgasy, “ykdysady adamyň” häzirki zaman görnüşi degişlidir. Olaryň aralaryndaky tapawutlar adamyň şahsy häsiýetnamalarynyň köp dürlüliginden üzňeleşiş derejesi hem-de adamlaryň işi amala aşyrylýan ykdysady, syýasy we psihologik ýagdaýlaryň nazara alnyşy bilen kesgitlenýär.

4. Jemgyýetde adam ösüşiniň indeksiniň ähmiýeti.

Türkmenistanyň durmuş ugruna gönükdirilen bazar ykdysadyýetine geçýän şertlerinde **ynsan ösüşiniň indeksi** diýen görkeziji möhüm ähiýete eýe bolýar.

Bu görkezijiniň zerurdygy Birleşen Milletler Guramasynyň Ösüş maksatnamasynda (BMG ÖM) bellenilýär. Ynsan ösüşiniň konsepsiýasy adama giňeldilen üznüksiz önümçilik mahalynda baş maksat we iň möhüm serişde hökmünde garalmagyny talap edýär.

Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Türkmenistan üçin, özygtyýarlygyny pugtalandyrmak bilen birlikde, sazlaşykly ösmegiň barşynda jemi içerki önümiň ykdysady mümkinçiliklerini artdyrmak zerur bolup durýar. Şonda şu iki strategik resursyň özara baglanyşygy üpjün edilmelidir:

- Fiziki resurslar, ýagny esasy önümçilik serişdeleri, işläp bejermäge taýýar çig mal, pul aktiwleri;
- Adam resurslary, ýagny ynsan ösüşiniň indeksi arkaly aňladylýan ýokary hili ilatlaşma.

Islendik durmuş-ykdysady we syýasy özgertmeleriň *netijelilik ölçegi* aýgytly ähmiýete eýe bolan şol strategik resurslaryň her birisine edýän oňyn täsiriniň üsti bilen ýüze çykýar.

Dünýä jemgyýetçiligi ynsan ösüşiniň indeksine adam potensialynyň şu üç sany iňňän möhüm bölekleriniň, bir tarapdan, ösüşiniň, beýleki tarapdan bolsa, peýdalanylyşyň näderejededigini toplumlaýyn baha berilmegi hökmünde garaýar:

- Öndürilýän jemi içerki önümiň (JIÖ) ilatyň jan başyna düşýän möçberi;
- Ömrüň dowamlylygy we ýaşaýşyň hili;
- Bilim almak we alnan bilimleri kämilleşdirmek mümkinçiligi.

BMG-nyň Ösüş maksatnamasynyň işläp düzmelerine laýyklykda, adam ösüşiniň indeksi adam potensialynyň giňeldilen üznüksiz önümçiliginiň her bir ýurtdaky şertlerine obýektiw baha bermek hem-de şol maglumatlaryň ýurtlar arasynda deňeşdirilip görülmegi üçin zerurdyr.

Barlag soraglary:

1.Ykdysadyýet näme?
2.Berkarar döwletimiziň bagtyýarlyk döwründe Türkmenistanda adamyň nähili orny bar?
3.“Ykdysady adam” barada düşünje beriň.
4.“Ykdysady adamyň”haýsy nusgalary bar?
5.Adam ösüşiniň indeksi diýip nämä aýdylýar?
6.Makroykdysadyýet we Mikroykdysadyýet näme?